

Sár Eszter

1985-ben születtem Budapesten. Az Eötvös József Gimnáziumban érettségiztem 2004-ben, és ekkor vettem fel az ELTE filozófia és német szakára. 2008 tavaszán Erasmus-ösztöndíjjal négy hónapot töltöttem a berlini Freie Universität filozófia szakán, majd 2009-ben további három hónapot DAAD-ösztöndíjjal tanultam Berlinben. 2010-ben filozófia és német szakon egyetemi diplomát szereztem. 2010 szeptemberétől az ELTE Filozófia Doktori Iskola hallgatója vagyok. Fő érdeklődési területem a klasszikus és modern német történelem- és társadalom-filozófia, elsődleges kutatási területemet Max Weber munkássága alkotja.

Sár Eszter

Értékkorientációk a politikai cselekvésben

Max Weber szerteágazó munkássága némi leegyszerűsítéssel két nagy területre osztható: egy tudományos–tudományelméleti és egy politikaelméleti–etikai részre. E két területből az első sokkal több témát, és különböző tárgyterületet ölel föl, mégis a tudományosság mint eszmény felé való tájékozódás egyértelmű szempontot jelent e különböző témák és tárgyterületek egyesítésére. A konkrét szaktudományos elemzések átfogják a gazdaságtan, a társadalomtudomány, a politikatudomány, a jogtudomány, a vallástudomány különböző területeit, de a szaktudományos jellegű elemzések nála mindig egy állandó tudományelméleti reflexivitással társulnak, ami indokoltá teszi a két, egyébként első pillantásra különmeműnek tűnő terület együtt történő kezelését. Ez a szaktudományos–tudományelméleti terület együttes elkülönülni látszik (Weber maga hangsúlyozza a kettő elkülönítését), mégis számos ponton összekapcsolódik és egybefonódik a politikaelméleti–etikai megfontolásokkal.

E két tudományos teljesítmény számos szálon kapcsolódik egymáshoz, és az értelmezők számos különböző módon határozták meg a kettő viszonyát. A legnyilvánvalóbb kapcsolódási pontok, hogy a társadalmi intézményekre vonatkozó ideáltipikus fogalomalkotásnak politikai relevanciája van, amennyiben e megismerésnek érvényes mondanivalója van a tekintetben, hogyan alakítsuk át jelenlegi társadalmi intézményeinket. Másfelől a politikai hatalom működése és természete maga is szociológiai kérdés. Van Webernek egy instrumentalista–racionalista olvasata, amely szerint a politikai cselekvésben egyértelműen és egyoldalúan a hatékonyság szempontjai dominálnak. Herbert Marcuse¹ szerint Weber következtetései abba az irányba mutatnak, hogy a politikai cselekvésnek is alapvetően instrumentális módon kellene megszerveződnie. Wolfgang Mommsen² és Karl Jaspers³ olvasata azonban, hogy Webernél meghatározóak az egzisztencialista–életfilozófiai motívumok, olyannyira, hogy politikaelméleti gondolatait is az ezekhez kapcsolódó értékimplicációk, az értékkeremtő és értékkövető cselekvés éthosza hatja át.

Az előadás arra tesz kísérletet, hogy megmutassa, Weber gondolkodása nem tisztán instrumentalista, nem az öncélú hatékonyság a legfőbb vezérlő elv, hanem a társadalom sorsáért érzett politikusi felelősséggel kapcsolódik össze. Noha egy bizonyos fajta értékrelativizmus kimutatható Webernél, amely valószínűsíthetően éppen Nietzsche-től származó inspirációra vezethető vissza, a politikusi cselekvésben mégsem engedi meg a

1 Vö. Herbert Marcuse: *Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers*.

2 Vö. Wolfgang Mommsen: *Politik und politische Theorie bei Max Weber*.

3 Vö. Karl Jaspers: *Max Weber. Politiker, Forscher, Philosoph*.

nyaklő nélküli relativizmust, amelyben az egyetlen mérce a saját érték iránti hűség volna. Álláspontját ezért valamivel óvatosabban értékpluralizmusnak nevezhetjük. Olyan elméletéről van szó, amely teret nyit az értékek teremtésének, elvárja a politikustól az értékorientált attitűdöt, mégis korlátok közé szorítja a politikai cselekvést, amennyiben az értékorientációval szervesen összekapcsolja az instrumentális–racionalista motívumokat is. Tehát a politikusnak számolnia kell tettei következményeivel, ily módon rendelkeznie kell bizonyos ismeretekkel a társadalom és a gazdaság működésének mikéntjéről, nem engedheti meg magának, hogy lelkiismerete legyen számára az egyetlen instancia. A lelkiismereti cselekvésnek mindig össze kell kapcsolódnia a társadalmi működés objektív–tudományos kérdéseivel.

A korlátok közé szorított értékpluralizmussal Weber elutasítja nem csupán egy tisztán instrumentális, totalitárius vagy totalitárius elemekkel rendelkező társadalom képét, de a politikai cselekvés és a tudományos diskurzus összekapcsolásával máig érvényes modellt alkot a társadalmilag hatékony, a társadalmi igények iránt fogékony, az individualitást tiszteletben tartó politikai cselekvés mikéntjéről.

Wolfgang Schluchter Weber etikájával foglalkozó *Wertfreiheit und Verantwortungsethik* című tanulmányában az intézményesített erkölcsre mint felelősségetikára helyezi a hangsúlyt – szemben az érületetikával. Schluchter kifejezetten arról beszél, hogy Weber az érületetikával szemben inkább a felelősségetikát preferálja.⁴

De a kérdés az, hogy magukból a weberi szövegekből mi olvasható ki? Milyen konklúzió vonható le a két álláspont konfrontálása után? Milyen típusú etikákról lehet egyáltalán szó Webernél? A továbbiakban ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Társadalompolitikai felelősség

Weber szerint Németország politikai rendszerében az volt a fő probléma, hogy sok volt a hivatalnok, kevés a politikus. A politikus és a hivatalnok közötti különbség pedig abban áll, hogy míg a hivatalnokok feladata a felettes parancsának lelkiismeretes végrehajtása, vagyis érületetika által vezéreltek, a politikusnak felelősséggel kell vállalnia a tetteit.

A politikusnak mégis szüksége van egyfajta „érületre”, valamilyen meggyőződésre, amely alapján cselekszik. „Hogy milyen legyen az az ügy, melyet szolgálva a politikus hatalomra tör vagy hatalmával él, az hit kérdése. Szolgálhatja a nemzet vagy az emberiség szociális, etikai, vagy kulturális, evilági, vagy éppen vallási céljait, vezérelheti a – bármilyen értelemben vett – haladásba vetett hit vagy éppenséggel hűvösen elutasíthatja e hitet, vélheti, hogy valamely eszmét szolgál, vagy ezt elvileg elutasítva a mindennapi élet

4 Wolfgang Schluchter: *Wertfreiheit und Verantwortungsethik*, 28-29. o.

külsődleges céljait – valamilyen meggyőződésének mindig kell lennie. Máskülönben tényleg igaz az, hogy a teremtményi hitványság átka nehezedik még a külsőleg erőteljes politikai sikerekre is.”⁵ A politikusnak egyrészt így rendelkeznie kell egyfajta „politikai” érületetikával, vagyis olyan etikai normarendszerrel, amely belülről vezérli őt. Mindez azonban nem elég. Weber a politikustól politikai racionalitást követel meg. Álláspontja szerint a politikusnak felelősséggel kell lennie tettei következményeiért is. A politikának ugyanis nemcsak meggyőződésekre és végcélokra, nemcsak érületetikára van szüksége, hanem a hivatásának élő politikusnak felelősségetikája is kell legyen.

Schluchter oly módon magyarázza Weber politika- és társadalomfelfogását, hogy szerinte Webernél a társadalom a mind jobban előrehaladó szekularizáció és modernizáció útján halad. Az az alapmeggyőződése, hogy Webernél végső soron társadalomtechnikai tervezésről van szó, amelyben a legfontosabb orientációs pont a társadalmi fejlődésért és az egészséges társadalmi működésért viselt felelősség. Schluchternél is van tehát végső érték, de ez alapvetően felelősségetikai jellegű. Meggyőződése szerint Webernél az érületetika egy letűnt kor eszmei állományához tartozik, amelynek idővel teljesen el kell tűnnie, hogy átadja helyét a társadalmi fejlődésért viselt felelősség mentén megszerveződő etikai elveknek, tehát egy lényegileg felelősségorientált etikának.

Schluchter *Wertfreiheit und Verantwortungsethik* című tanulmányában ez a konkrét probléma, vagyis felelősségetika és érületetika egymáshoz való viszonya, alárendelt szerepet játszik az írás fő célkitűzése szempontjából. Ez a célkitűzés nála a tudományos objektivitás és az etikai motívum viszonyának meghatározása és közelebbi elemzése. Schluchter Weber különböző instrumentalista értelmezéseivel száll vitába, amelyek szerint a weberi társadalomfelfogás mint társadalomtechnikai tervezés, egy egyoldalúan tudományhívó, technicista képen alapul, amely ráadásul kiszolgáltatja a társadalom irányítását önkényes szempontoknak, jelesül egy karizmatikus vezető önkényének. Ez az értelmezés elsősorban a Kritikai Elmélet teoretikusainál fogalmazódott meg, közelebbről Marcusénál és Habermasnál,⁶ Schluchter pedig elsősorban Habermasra hivatkozik, amikor Weber ilyen technokrata-instrumentalista értelmezését bírálja.

Schluchter ezeket az olvasatokat oly módon kritizálja, hogy rámutat, hogy ezek a szerzők figyelmen kívül hagytak olyan megszorításokat és belső biztosítékokat, amelyeket Weber beépített saját, a hatalomról, illetve a politikai hatalom és a tudományos tervezés közti viszonyról adott beszámolóiba. Schluchter szerint Webernél nem alárendelő viszony van tudomány és politikai vezetés között, a politikai hatalom javára, mint a Kritikai Elmélet gondolkodói szerint, hanem szerinte a szerzőnél kimutathatóan mellérendelői a viszony a két intézmény között. Vagyis Schluchter azt állítja,

5 Weber 1998, 197. o.

6 Ld. többek közt: Herbert Marcuse: *Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers* és Jürgen Habermas: *Technika és tudomány mint „ideológia”*

hogy a tudomány mint intézmény nem rendelhető alá egy pusztán akaratelvű politikai hatalomnak. Az ő értelmezésében tudomány és politikai vezetés között folyamatos dialógus kellene legyen, amelynek során a politika előadja a tudomány számára, hogy milyen társadalompolitikai, társadalomtechnikai reformokat és intézkedéseket látna célszerűnek és kívánatosnak. A tudomány pedig szembesíti a politikai intézményeket azzal, hogy a jelenlegi tudományos ismeretek szintjén mekkora a rendelkezésükre álló mozgástér, melyek a társadalmi realitások, és melyek a különböző politikai cselekvések várható következményei. Schluchter azt próbálta meg kimutatni, hogy noha Habermas a decizionista-modell alá sorolta be a weberi megfontolásokat, azokat, kellőképp körültekintően eljárva, mégis inkább a pragmatista modellhez sorolhatjuk – vagyis a tudomány mint alrendszer (ezt a kifejezést Schluchter Habermastól átvéve használja), nem rendelődik teljesen alá a politikának. A kettő között kommunikáció zajlik, sőt, Schluchter azt is megengedhetőnek tartja, hogy Webernél a tudomány szférája alkalmasint kritikailag reflektál a politikai döntéshozatalra, egy szakmailag nem teljesen megfelelő politikai döntést bírálva az adott szakma kritériumai szerint.⁷ Schluchter szerint a weberi elképzeléseket azzal tudnánk a legjobban jellemezni, hogy mindhárom szférának (bürokrácia, tudományos kutatás, politikai döntéshozatal) egymáshoz képest relatív önállóságot tulajdonítunk, úgy azonban, hogy mindhárom folyamatos kapcsolatban van a másik kettővel.⁸

A karizmatikus vezér pedig Webernél végső soron korlátozva van a parlamentáris demokrácia keretei által, és ki van téve a nyilvános kritika lehetőségének. Ebben Schluchter és Mommsen egyetértenek. A karizmatikus vezér fontos legitimáció-forrás Weber számára – viszont a nyilvános bírálhatóság az, amely megakadályozza, hogy egy karizmatikus vezér által irányított, alapvetően demokratikus berendezkedésű rendszer az autoritárius, diktatórikus jellegű társadalomnak a lejtőjére kerüljön. A nyilvános bírálhatóság követelményét Schluchter egyenesen Weber kategorikus imperatívuszává formálja (melyet Weber nem mondott ki, s melyet így Schluchter von le Weber politikai gondolataiból, mint azok konzekvenciáját): „Cselekedj úgy, hogy cselekedeted maximáját ki merd tenni a kritikának! Cselekedj úgy, hogy számot tudjál adni e maxima megvalósíthatóságáról!”⁹ (Ez utóbbi kitételt már a felelősségetika jegyében hozzáfűzve).

Ami tehát felelősségetika és érzületetika viszonyát illeti, Schluchter úgy gondolja, hogy a politikai vezetésnek egyértelműen felelősségetikai elveket kell követnie. Véleménye szerint katasztrófába torkollhat az, ha a politikai vezetés elveit a társadalom iránt viselt általános felelősség helyett a személyes meggyőződés szubjektív elvei motiválják.

7 Schluchter 1971, 52. o.

8 I.m. 47–48. o.

9 I.m. 52. o.

Nézete szerint a társadalmi felelősség kell, hogy a politikai cselekvés végső instanciája legyen. A társadalmi jólétért és fejlődésért viselt felelősség végső kontrollját pedig a tudományos diskurzus jelenti, amely szembesíti a politikai hatalmat döntéseinek lehetséges következményeivel. Az érületetikai elem eliminálása a politikai etikából jelenti azt a pontot, ahol Mommsen vitába száll Schluchterrel.

Mommsen és a lelkiismeret hatalma a politikai cselekvésben

Mommsen ezzel szemben azt állítja, hogy Schluchter Weber ezzel kapcsolatos megállapításainak csupán az egyik csoportját vette figyelembe, és nem hangsúlyozta kellőképp a másik csoport fontosságát, amely az érületetika alapvető jelentőségével foglalkozott.¹⁰ Schluchter következtetéseit nem lehetne levonni mindannak alapján, amit Weber ezzel kapcsolatban elmondott. Mommsen meglátásai szerint Webernél inkább a következő a helyzet: Weber szerint a politikus specifikus etikája – különösen a demokratikus politikusoké – a felelősségetika. Hivatalával együtt kell járnia annak, hogy mindig megpróbálja előre kiszámítani döntéseinek mind a rövid, mind a hosszú távú következményeit, és felelősséget vállal döntéseinek következményeiért. Vagyis a politikai hivatással lényegileg együtt jár a radikális elszámoltathatóság követelménye. A politikusnak számolnia kell a realitásokkal, és akceptálnia – de leginkább egyenesen üdvözölnie – kellene, hogy szembesítik saját vállalásaival, szembesítik a realitásokkal. Ezzel együtt azonban Weber nem látott okot arra, hogy az érületetika különös létjogosultságát vitassa, még a modern, racionalista tudomány korszakában sem. Ellenkezőleg, Weber úgy gondolta, hogy a nagy formátumú politikai vezetés nem nélkülözheti a sajátosan érületetikai elemet. Úgy vélte, hogy mindkét etika egyformán jogosult. Mommsen nézete az, hogy Schluchter modellje alapvetően korlátozná a végső értékválasztások jelentőségét és fontosságát, és ezt Mommsen szerint Weber biztosan nem engedné meg. Weber szerint emberi mivoltunk lényegéhez tartoznak a sajátosan érületetikai motívumok, hogy átérezzük a választott értékek egzisztenciális jelentőségét. A felelősségetika sem lehet pusztán vak mechanizmus, a társadalomtechnikus hideg számításai, aki papíron felvázolja, hogy a társadalomnak mi lehet a legjobb. A felelősségetikának, ha valóban etika akar lenni, és nem pusztán kalkuláció, akkor felelősségérzésen kell alapulnia. Az átértzett, megélt, egzisztenciálissá formált felelősségérzés az, amely a politikus hivatásába életet lehel. Nagy formátumú, alkotó politikus nem lehet megérzés nélkül – az érzés nélküli felelősségvállalás és kötelességteljesítés legfeljebb a bürokratikus középster sajátja lehet.

¹⁰ Mommsen 1989, 535-536. o.

Schluchter egy sajátos Weber-képet mutat fel szóban forgó írásában, valamint a hozzá tematikailag kapcsolódó tanulmányokban, ez pedig a pragmatikus orientációjú, az univerzális racionalizmus éthoszában élő társadalomtudós képe. Ez azonban nem az egyetlen lehetséges olvasat, mint ahogy erre Mommsen előtt már Jaspers is rámutatott Weber gyászbeszédében, és róla írott könyvében is. A másik olvasat Webere egy antinómiákban gondolkodó tudós volt. Ahogy Mommsen fogalmazott: az, hogy Weber munkásságának a legkülönbözőbb pontjain antinómiákkal találkozunk, a legkevésbé sem véletlen, és nem is következetlenség. Weber a gondolatrendszerében jelentkező törésvonalakról, apóriákról tudott, és tudomást vett. Nem törekedett arra, hogy elsimítsa, kibékítse ezeket az ellentmondásokat, éppen ellenkezőleg, a végsőig ki akarta élezni őket.¹¹ Műveinek közeli olvasata megerősíti felelősségetika és érületetika egymásra utaltságát. Weber maga a következőképpen fogalmaz: „Színigaz: a politika a fej dolga, de bizonyosan nem csak a fejé. Ebben az érületetika híveinek teljesen igazuk van. Azt viszont, hogy az érületetika vagy felelősségetika szerint kell-e cselekedni, illetve, hogy mikor melyiket kell követni, senkinek sem írhatjuk elő.”¹² Politikusként mindenképpen felelősek vagyunk döntéseink hatásaiért. A felelősség is lehet érülettől, szenvedélytől áthatott, sőt Weber szerint annak is kell lennie,¹³ de az érület nem homályosíthatja el a következményekért viselt felelősséget. A politikai cselekvésben így kapcsolódik össze érület és felelősség, ugyanazzal a súllyal.

De hogyan kell mégis elképzelnünk a gyakorlatban érületetika és felelősségetika egymásra utaltságát, ha „azt viszont, hogy az érületetika vagy a felelősségetika szerint kell-e cselekedni, illetve, hogy mikor melyiket kell követni, senkinek sem írhatjuk elő”?¹⁴ Milyen szabályokhoz igazodva kell eldöntenie a politikusnak, hogy cselekvése során inkább az érületetika vagy a felelősségetika szerint döntsön? Hogyan lehetséges a két etika egymásra utaltsága, ha Weber is kiemeli, hogy „tisztában kell lennünk azzal, hogy minden etikus igazodású cselekvés két, egymástól alapjában különböző, és összebékíthetetlenül ellentétes maxima egyikét követi: vagy az »érület etikájához« vagy a »felelősség etikájához« igazodik. Nem mintha az érületetika a felelőtleniséggel, a felelősségetika pedig az érületnélküliséggel volna azonos. Erről természetesen szó sincs. De mélységes ellentét választja el az érületetikai maximát követő cselekvést – vallásilag szólva: »a keresztény helyesen cselekszik és a következményeket Istenre bízta« – a felelősségetikai maximát követőtől, amikor az embernek felelnie kell cselekvései (előrelátható) következményeiért.”¹⁵

Úgy tűnik, hogy Weber több választ is ad arra a kérdésre, hogy milyen etika szerint kell a politikusnak cselekednie. Egyértelmű, hogy a racionalizáció folyamata során a megváltásvallás etikáján alapuló érületetika (Weber elsősorban a *hegyi beszéd* érület-

11 I.m. 540. o.

12 Weber 1998, 207.

13 Vö. I.m. 208. o.

14 I.m. 207. o.

15 I.m. 201. o.

etikáját említi) ellentétbe kerül a politikai szervezet számára létfontosságú erőszakkal. A „Ne állj ellene a gonosznak” és a „fordítsd oda a másik orcádat is” maximája nem lehet a politikus etikája.¹⁶ (1) Mindezek alapján a felelősségetika tűnik a racionalizált világ törvényeit leginkább figyelembe vevő etikának. (2) A másik kézenfekvő olvasat szerint érzületika és felelősségetika nem abszolút ellentétekként jelennek meg, hanem kiegészítik egymást. „[A]ki valóban és teljes lelkével átérzi a következményekért viselt felelősséget, és a felelősség etikáját követve cselekszik, egy ponton így szól: »itt állok, s nem tehetek másként«. Ez emberileg valódi és magával ragad. Mert mindegyikünk, aki lelkében nem halott, kerülhet valamikor ilyen helyzetbe. Az érzületika és a felelősségetika ennyiben nem egymás abszolút ellentéte, hanem kiegészítője, s csak együtt alkotják azt a valódi embert, aki »politikára hivatott« lehet.”¹⁷

A szöveg utolsó mondata pedig azt sugallja, hogy a politikusnak mégis egyfajta érzületikát kell követniük. (3) „Csak aki biztosan tudja magáról, hogy nem törik össze, ha a világ az ő szempontjából túl ostoba vagy túl alantas ahhoz, amit ő nyújtana, csak az, aki mindezzel szembenézve képes azt mondani: »mégis« – csak annak »hivatása« a politika.”¹⁸ Miért fejezi be Weber ezekkel a szavakkal írását, ha pár oldallal korábban az érzületika veszélyeire hívta fel a figyelmünket? „Önök mégoly meggyőzően elmagyarázhatják az érzületikát valló szindikalistának, hogy tevékenységének következménye a reakció esélyeinek növelése, a saját osztálya fokozódó elnyomtatása és felemelkedése gátja lesz – semmilyen hatást nem fognak elérni. Ha egy tiszta érzületből fakadó cselekedet következményei rosszak, azért az ő szemében nem a cselekvő a felelős, hanem a világ, a többiek ostobasága, vagy az őket ilyennek teremtő isteni akarat.”¹⁹

Az érzületikát (vagy abszolút etikát) következetes módon csak kivételes személyek tudják követni, hősök, szentek, próféták, vezérek. „A *hegyi beszéd* – értve ezen az evangélium abszolút etikáját – komolyabb dolog, mintsem hinnék, akik e parancsolatokat manapság idézgetik. Nem lehet vele tréfálni. Rá is érvényes, amit a tudományban az ok-ságról mondanak: nem fiáker, mely tetszés szerint megállítható, ha az embernek ki- vagy beszállni támad kedve. Ellenkezőleg: vagy egészen, vagy *egyáltalán nem* létezik – épp ez az értelme, máskülönben csak trivialitások adódnának belőle.”²⁰ Ez az etika tehát csak a szentek számára értelmes, vagy legalábbis akik szándékuk szerint úgy élnek, mint Jézus, az apostolok, Szent Ferenc, akiknek birodalmuk nem e világból való. Máskülönben nem az – teszi hozzá Weber, és megkezdte fejtegetéseit arról, hogy a *politikusnak szükségképpen élnie kell az erőszakkal*, amely nem egyeztethető össze a *hegyi beszéd* abszolút etikájával. A *politika mint hivatás* végén azonban Weber Németország jövőjéről mereng,

16 Weber 2007, 230.

17 Weber 1998, 208.

18 I.m. 209.o.

19 I.m. 201.o.

20 I.m. 199.o.

arról, hogy az ország nem nyári virágzás előtt áll, hanem a jegesen sötét és kemény sarki éjszaka következik. Ilyen helyzetben pedig a politikusnak szenvedélyre és szemmértékre van szüksége, hiszen az ember „a lehetségest sem érné el, ha időről időre nem nyújtózott volna a lehetetlen felé.”²¹

A világ varázslat alóli feloldása a politika szférájára is fontos következményekkel járt. A modern korban nincs, ami szilárd alapokat nyújthatna a politika számára. Sem a természet, sem isten, sem a történelem, sem a tudomány nem adhat biztos támpontokat. A külső világban nincsenek többé sem démonok, sem istenek – a racionalizáció folyamata megölte őket, még jóval Nietzsche előtt. A démonok és istenek az emberi szubjektivitás belső világába vonultak vissza, magából az emberből lépnek elő az általa választott, vagy inkább az általa megidézett démoni hatalmak. Az ember démon- és istenválasztásának alapja benne magában lesz. De mi a helyzet az etikával? Mommsen éppen hogy egyenesen a politikum szférájára korlátozná az etika weberi problémáját. Schluchter is elsősorban a politika felől közelít az etika kérdéséhez. Ha Weber úgymond nietzscheánus aspektusaira helyezük a hangsúlyt (amennyiben jogosult ilyen aspektusokról beszélni – márpedig a Nietzsche-höz köthető, alapvető fontosságú weberi elképzelések alapján úgy tűnik, jogosult), akkor úgy látszik, hogy Webernél jelen van az önmaga jogán létező etikai problematika is: az értékkeremtés és -választás problémája. Webernél az etikáról két, alapvetően különböző értelemben is beszélhetünk. Egyszer a társadalomban intézményesült normarendszerről, a társas együttélés, a politikai cselekvés szabályairól, másfelől a Mommsennél oly nagy hangsúlyt kapó „legszemélyesebb értékválasztás” értelmében vett etikáról, mely kívül áll ezen az intézményesülésen, és amely a végsőig ellenállni látszik bármifajta racionalizációnak. Schluchter azokra a pontokra koncentrál, amelyeken a racionalizáció begyűrűzni látszott az etikába, és ezek a pontok elsősorban egyfelől az intézményesített etikában, másfelől pedig a tudományos racionalizációhoz illeszkedő, alapvetően a realitás és az objektivitás felé orientálódó felelősségetikus attitűdben helyezkednek el.

A politika szféráját az a furcsa kettősség jellemzi, hogy szoros, bensőséges szálak fűzik a felelősségetikához csakúgy, mint az érzületetikához. „Minden azon múlik, milyen politikát akar művelni a politikus” – mondhatnánk erre. „Hogy felelősséggel vagy saját szubjektív érzése, belső »démonai« által hajtván.” És Schluchter azt sugallja, hogy Weber szerint a jó, a kornak megfelelő politikusnak inkább felelősséggel, egy felelősségetika által vezérelve, mint szubjektív érzéseire hagyatkozva kellene a munkáját végeznie. Láthattuk azonban, hogy Weber szerint mégsem ennyire egyszerű a dolog. Weber szerint mindkét etikai dimenzióknak egyszerre kellene jelen lennie a politikai cselekvésben – csak a politikus felelőssége annyiban nagyobb, mint a magánemberé, hogy a magánember többnyire csak saját sorsáért, illetve azok sorsáért felel, akik vele közvetlen, vagy többé-kevésbé közvetlen kapcsolatban vannak, míg a politikus egy egész közösség, a legmagasabb szinten

21 I.m. 209.o.

egy nemzetközösség sorsáért tartozik felelősséggel. Azonban a nagyobb felelősség nagyobb érzést követel. Ezen a ponton lép „működésbe” Weber nietzscheanizmusa. Személyes elkötelezettség és személyes „megszállottság” szükséges ahhoz, hogy politikusként igazán nagyot és maradandót tudjon valaki alkotni. Azonban a megszállottság nem jelenthet egyszersmind vakaságot is, hanem ellenkezőleg, a realitástudat egyike azon fontos jellemzőknek, melyek annak alapfeltételét alkotják, hogy valaki jó politikus legyen. (Abban a tekintetben „nietzscheánus” ez a felfogás, amennyiben a politika terén is különbséget tesz a középserű politikusi tehetség és habitus, valamint a kiugró tehetség és habitus között, mely utóbbi képes arra, hogy valami valóban „monumentálisat” teremtsen.)

A politika mint hivatás utolsó sorai arra látszanak utalni, szélsőséges helyzetekben előfordulhat, hogy valaki „egy ponton így szól: »itt állok, s nem tehetek másként«”²² Weber szerint bárki kerülhet ilyen helyzetbe, és ezért ez „emberileg valódi és magával ragad”.²³ Ekkor azonban felmerül a kérdés, hogy minek alapján ítéltető meg a cselekedet. „Egyetlen világi etikából sem tudható meg, hogy mikor és milyen mértékben »szentesíti« az etikailag jó cél az etikailag veszélyes eszközöket és mellékkövetkezményeket.”²⁴ Felelősségetika és érzületetika viszonyának elemzésében így minden azon múlik, hogy a weberi korpuszból mely szöveghelyeket emeljük ki, mely megfogalmazásokra helyezzük a hangsúlyt. Plauzibilisnek tűnik azonban, hogy Weber számára az érzületetikának igenis alapvető jelentősége volt, mégpedig a modern világ vonatkozásában is, és nem kívánta azt valamilyen módon eliminálni. Weber, úgy tűnik, igenis vonzódott a nagy emberi teljesítményekről szóló patetikus nietzschei felfogáshoz – és a politikai, kulturális és tudományos szférák mellett speciálisan az etikai szférában is szerepet tulajdonított a kimagasló, némi pátoisszal fogalmazva, az emberfölötti teljesítményeknek. Ebben a sok tekintetben kiüresítettnek tetsző korban különösen fontosnak tartotta annak lehetőségét, hogy etikai téren is mintegy példaadó módon, emberfölötti tetteket vigyünk végbe.

Konklúzió

Hogyan oldhatók fel az érzület- és felelősségetika közötti ellentmondások? Milyen következtetés vonható le belőlük a politikai cselekvés természetére vonatkozólag? Webernél mindebből, miként az előadás elején mondtuk, értékluralizmus következik. A politikus nem kerülheti el a sajátosan érzületetikai elköteleződést sem. Saját személyes értékeket kell választania ahhoz, hogy „egzisztenciális” módon, teljes személyiségével vehessen részt a társadalomvezetési és társadalomszervezési feladatokban.

22 I.m. 208.o.

23 Uo.

24 I.m. 201.o.

Mégsem torkollhat a személyes értékválasztás abba, hogy saját lelkiismereti és érület-etikai rögeszméinek, a teljes önkénynek szolgáltatassa ki az általa vezetett társadalmat, vagy akárcsak annak egy részét is, amelynek vezetéséért közvetlenül felelős. Vannak olyan biztonsági garanciák, vagy legalábbis Weber szerint szükség van ilyenekre, amelyek megakadályozzák a hatalommal, és ezzel szoros összefüggésben a lelkiismereti, érületi motívumokkal való korlátlan visszaélést. Ilyen biztosítékok vagy korlátok közé tartozik az, hogy a politikai vezetés nem kényszerítheti rá saját legszemélyesebb értékválasztásait a társadalom minden tagjára, vagyis nem kényszerítheti az általa irányított társadalom tagjait, hogy ugyanazokban az értékekben higgyen, mint ő, noha érületetikai preferenciái nyilvánvalóan befolyásolják, és kell is hogy befolyásolják politikai döntéshozatalai során. Másfelől dialógusban kell maradnia az intézményes tudománnyal, hogy tudatában legyen annak, hogy döntései milyen várható társadalmi és egyéb következményekkel járnak.

A weberi politikai cselekvésmódel a mai napig érvényes stratégiát nyújt a politikai cselekvés tervezésének mikéntjére, amennyiben a politikai életben mind a mai napig jelen vannak olyan stratégiák, amelyek egyik vagy másik etikai típust egyoldalúan előnyben részesítenék, illetve a másikat egyoldalúan háttérbe szorítanák. Weber mai napig érvényes figyelmeztetése úgy hangzik, hogy veszedelmes társadalmi következményekkel járhat minden olyan politikai cselekvés, amelyik megpróbálja egyik vagy másik etikai alapmódel abszolutizálni, a szembenálló módel pedig egyszerűen kiiktatni.

Bibliográfia

- Habermas, Jürgen 1994, „Technika és tudomány mint »ideológia«.” In *Válogatott tanulmányok*. Atlantisz, Budapest.
- Jaspers, Karl 1958, *Max Weber. Politiker, Forscher, Philosoph*. Piper, München.
- Marcuse, Herbert 1968, *Industrialisierung und Kapitalismus im Werk Max Webers*. In *Kultur und Gesellschaft 2.*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Mommsen, Wolfgang 1989, „Politik und politische Theorie bei Max Weber.” In *Max Weber heute*. (Szerk. Johannes Weiß), Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Schluchter, Wolfgang 1971, *Wertfreiheit und Verantwortungsethik*. J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- Weber, Max 1998, *Tanulmányok*. Osiris, Budapest.
- Weber, Max 2007, *Világvallások gazdasági etikája*. Gondolat Kiadó, Budapest.